

“Xwēdōdah” in Eastern Sources; Ethnic or Religious Tradition?

Hamidreza Pashazanous*

Abstract

The term "Xwēdōdah" is one of the most important concepts of Zoroastrian jurisprudence, which is interpreted as consanguine marriage. Among the evidences related to the existence of this custom among some Iranians, there are Greek and Roman texts, which were explored by researchers. But the Greeks and Romans were not the only nations that mentioned this type of marriage between Iranians. Chinese, Buddhist, Japanese and Korean texts also have interesting information about xwēdōdah. The present article aims to examine the evidence related to xwēdōdah in these texts. Working on these sources gives us important results. First, the information of these texts can be divided into two categories. Part of this information includes reports that deal with this custom among Iranians and other ethnic groups of Iranian origin. The rest is related to Iranian immigrants in the Far East. The tomb inscription of Mǎ Shì (馬氏) in Cháng'ān (長安) is one of the main data that shows how consanguine marriage was practiced among Iranian immigrants in China. Secondly, according to these texts, xwēdōdah was a religious practice that did not only belong to Iranians, but was prevalent among most of the Aryans who followed the Zoroastrian religion.

Keywords: Ancient Iran, China, Xwēdōdah, Mǎ Shì, Sū Liàng.

Introduction

Far Eastern texts and Greek, Roman, Armenian and Syriac classics along with Jewish, Christian, Islamic and Buddhist religious sources have always reacted to this

* Assistant Professor of History and Iranian Studies, University of Isfahan, h.pasha@ltr.ui.ac.ir

Date received: 01/08/2022, Date of acceptance: 16/04/2023

custom. The study of these traditions, especially in Greek and Roman texts, has always been of interest to researchers. Edward West (E. W. West) was among the pioneers of theorizing in this regard. His article in the 18th volume of the Sacred Books of the East collection was and still is of interest. In recent years, Prods Oktor Skjærvø's articles, especially his thoughtful article "Marriage ii. "Next of kin marriage in Zoroastrianism" in *Iranica encyclopedia* (Skjærvø 2013) and Jonathan Silk's article have helped a lot to understand the nature of the ritual in various sources (Silk 2008: 433-436). The present article aims to examine the evidence related to *xwēdōdah* in Chinese texts. The information related to *xwedodah* in the Far East sources can be divided into two parts, the first category is the reports that talked about this custom between Iranians and Aryans, and the second category is the information related to Iranian immigrants in China. The tomb inscription of Mǎshì in Chang'an and the report of Dara in *Nihon Shoki* are two examples of the practice of *xwedodah* among the few Iranians who migrated to China and Japan. Both of them were Zoroastrian and performed the holy custom of *xwedodah*. Ohrmazd and Amshaspandan are mentioned in the inscription of Mahwaš and on the other hand, it is reported in *Nihon Shoki* that the daughter or wife of Dara had a hand in composing poetry, the content of which was mixed with Zoroastrian elements. It should be hoped that further research in the sources of the Far East will lead to the identification of other Iranians who respected the custom of *xwedodah* and practiced it for "merit, felicity and happiness."

Materials & Methods

Due to a lack of comprehensive studies on *xwēdōdah* in the Chinese sources, the researcher must identify information on *xwēdōdah* from a variety of primary sources, including historical and archaeological, integrating them with modern studies.

Discussion & Result

The above researches are mainly based on the examination of Greek, Roman, Armenian, Jewish, Christian, Pahlavi and Islamic texts, and of course, a few of them have examined the reports of Chinese and Buddhist historians. The important point here is that the above researches emphasized that this custom was common in the geography of Iran and among some Iranians, and they did not pay attention to the fact that a comparative study of eastern sources with other sources shows that close-kin marriage is not unique to Iran and has been prevalent among many people of Aryan descent in

3 Abstract

Central Asia and India as well; and of course, eastern sources consider this custom among Iranians and Aryans as a religious and traditional practice of the religious traditions of the Zoroastrian people.

Conclusion

Close-kin marriage, which today is clearly considered a moral deviation, was considered a political and ritual act among some ancient societies such as Egypt and Hawaii. Sources of the ancient world from Greece to Japan have reported the existence of this type of marriage, which is known as "xwedodah" among Zoroastrians. Far East texts, especially Chinese texts such as Weishu, Beishi, Zhoushu, Suishu and Tongdian are the most important of these sources, which have mentioned this custom in two ways, especially in their reports. These texts, such as Weishu and Suishu, mention the custom of xwedodah while describing the characteristics of Zoroastrianism, but the rest of them, such as Jingxing ji and Wang ocheonchukguk jeon, directly mention the existence of this custom among Zoroastrians in Persia, Sogdia, Bukhara and so on. Therefore, historians of the Far East always considered "xwedodah" as a religious tradition. It is for this reason that in addition to Iranshahr, these texts, along with Buddhist texts, also mention marriage with cohabitants among Aryan-descended tribes who lived outside Iranshahr, and this custom does not belong only to Zoroastrian Iranians.

Bibliography

- Anklesaria, Behramgore T. (ed. And trans.) (1956), *Bundahišn, As Zand-ākāsīh: Iranian or Greater Bundahišn*, Bombay.
- Anquetil Duperron, Abraham Hyacinthe (1771), *Zend-Avesta: Ouvrage de Zoroastre, Contenant les idées Théologiques, Physiques et Morales de ce Législateur, Les Ceremonies du Culte Religieux ...*, Paris.
- Aoki, Takeshi (2015), "Zoroastrianism in the Far East", in: *The Wiley Blackwell Companion to Zoroastrianism*, Michael Stausberg, Yuhan Sohrab-Dinshaw Vevaina, and Anna Tessmann (eds.), West Sussex: John Wiley & Sons Inc, 147-156.
- Beal, Samuel (1906), *Si-yu-ki: Buddhist Records of the Western World*, vol. ii, London: Kegan Paul, Trench, Trübner & Co. Reprint: New York: Paragon.
- Boyce, Mary and Frantz Grenet (1991), *A History of Zoroastrianism III: Zoroastrians under Macedonians and Roman Rule*, Leiden and Cologne.
- Confucius (1939), *The Chinese Classics: The Shoo King or the Book of Historical Documents (two parts)*, James Legge (trans.), Oxford: Clarendon Press.
- Daffinà, P. (1983), "La Persia sassanide secondo le fonti cinesi", *Rivista degli Studi Orientali*, no. 57, 121-170.

- Darmesteter, James (1891), “Le Hvaêtvadatha, ou le mariage entre consanguins chez les Parsis”, *Revue de L'histoire des Religions*, vol. 24, 366-375.
- Dien, Albert E. (2007), *Six Dynasties Civilization*, New Haven, CT: Yale University Press.
- Du, You (2016), *Tongdian*, Beijing: Zhonghua Shuju.
- Fairbank, J. K. (1942), “Tributary. Trade and China's Relations with the West”, *The Far Eastern Quarterly*, vol. 1, no. 2, 129-149.
- Gelder, Geert Jan van (2005), *Close Relationships: Incest and Inbreeding in Classical Arabic Literature*, London: I. B. Tauris.
- Gharib, B. (1966), “An Inscription in Pahlavi Script in China”, *Journal of Faculty of Literature and Humanities*, Tehran: Tehran University, 70-76, [In Persian].
- Harmatta, J. (1971), “The Middle Persian-Chinese Bilingual Inscription from Hsian and the Chinese-Sāsānian Relations”, *La Persia nel Medioevo*, Rome, 363-376.
- Herodotus (1938), *Histories, with an English Translation*, A. D. Godley (trans.), Cambridge, Mass.: Harvard University Press, London: William Heinemann.
- Hjerrild, Bodil (2003), *Studies in Zoroastrian Family Law: A Comparative Analysis*, CNI Publications 28., Copenhagen: Museum Tusculanum Press/ The Carsten Niebuhr Institute of Near Eastern Studies, University of Copenhagen.
- Humbach, Helmut (1988), “Die Pahlavi-Chinesische Bilingue von Xi'an, in: A Green leaf/ Barg-e sabz, Papers in honour of Professor Jes P. Asmussen”, *Acta Iranica*, Leiden, no. 29, 73-82.
- Humbach, Helmut (1998), “Epigraphy i. Old Persian and Middle Iranian epigraphy”, *Encyclopedia Iranica*, vol. VIII, Fasc. 5, 478-488.
- Itō, Gikyō, (1979), “Zoroastrians' Arrival in Japan (Pahlavica I)”, *Orient*, vol. 15, 55-63.
- Kasugai, Shin'ya (1954), “Gōsesetsuron ni in'yo seraretaru Maga-Baramon ni tsuite”, *Indogaku Bukkyogaku Kenkyu*, vol. 3, no. 1, 299-304.
- Kasugai, Shin'ya (1960), “Ancient Iranian religion as it appears in Buddhist texts: its polyandry and religious practices”, *Japanese Organizing Committee for the IX I.C.H.R.; Science Council of Japan; International Association for the History of Religions (eds), Proceedings of the IXth International Congress for the History of Religions*, Tokyo: Maruzen, 112-115.
- Kingsley, Peter (1995), “Meetings with Magi: Iranian themes among the Greeks, from Xanthus of Lydia to Plato's Academy”, *Journal of the Royal Asiatic Society*, vol. 5, no. 2, 173-209.
- Kuwayama Shōshin (1992), *Echō Ōgotenjikkoku-den Kenkyū 慧超往五天竺國傳研究 [Huichao's Wang Wu-Tianzhuguo zhuan: record of travels in five Indic regions]*, Kyoto: Kyōto Daigaku Jinbun Kagaku Kenkyūjo.
- Lin, Meicun (1995), “Colophon on the Chinese-Pahlavi Bilingual Epitaph Unearthed from a Tomb in Xi'an”, *The Serindian Civilisation*, Oriental Publishing House.
- Linghu Defen (1971), *Zhoushu*, j. 50., Beijing: Zhonghua Shuju.
- Liu, Yingsheng (1990), “Further research on Chinese-Pahlavi bilingual epitaph from the Tang dynasty tomb of Lady Ma, wife of Su Liang”, vol. KX, no. 3.

5 Abstract

- Li Yanshou (1974), *Beishi*, Beijing: Zhonghua shuju.
- Lukonin, V. G. (1983), "Political, Social and Administrative Institutions", in: *Cambridge History of Iran*, Ehsan Yarshater, (eds.), London: Cambridge UP, vol. 3, 681-747.
- Luo, Kun and Zhang Yongshan (1998), "General Military History of China", *Military History of the Tang Dynasty*, vol. 10, Military Science Press.
- Molé, M. (1963), *Culte, mythe et cosmologie dans l'Iran ancien*, Paris.
- Pan, Yihong (1997), *Son of Heaven and Heavenly Qaghan: Sui-Tang China and its Neighbors*, Bellingham, Washington: Ccenter for East Asian Studies, Western Washington University.
- Philip, T. V. (1998), *East of the Euphrates: Early Christianity in Asia*, Delhi: Indian Society for Promoting Christian Knowledge and Christian.
- Pulleyblank, Edwin G. (1991), "Chinese-Iranian Relations, i in pre-Islamic times", in: *Encyclopaedia Iranica*, vol. 5, Available at: <<http://www.iranicaonline.org/articles/chinese-iranian-i>>.
- Rezai-Baghbidi, H. (2011), "New Light on the Middle Persian-Chinese Bilingual Inscription from XTān, in Mauro Maggi and Paola Orsatti (eds)", in: *The Persian Language in History*, Wiesbaden, Reichert, 105-115.
- Rezai-Baghbidi, H. (2007), "Sassanians and Zoroastrians in China and Japan", in: *International Seminar on Iran and Islam: Opinions and Thoughts*, Tehran: Islamic Encyclopaedia Center, 15-16 1-15, [In Persian].
- Sastri, N. Aiyaswami (1978), *Satyasiddhi-śāstra of Harivarman*, vol. 2, English Translation, Gaekwad's Oriental Series 165, Baroda: Oriental Institute.
- Shastri, Swami Dwarikadas (1982), *Tattvasaṅgraha of Ācārya Shāntaraksita: With the Commentary 'Pañjikā' of Shrī Kamalashīla*, Bauddha Bharati Series 2, Varanasi: Bauddha, Bharati.
- Silk, Jonathan A. (2008), "Putative Persian Perversities: Buddhist Condemnations of Zoroastrian Close-Kin Marriage in Context", *Bulletin of SOAS*, vol. 71, no. 3, 433-464.
- Skjærvø, Prods Oktor (2013), "Marriage ii. Next of kin marriage in Zoroastrianism", in: *Encyclopaedia Iranica*, Available at: <<http://www.iranicaonline.org/articles/marriage-next-of-kin>>.
- Slotkin, J. S. (1947), "On a possible lack of incest regulations in Old Iran", *American Anthropologist*, vol. 49, no. 4, 612-607.
- Thaalabi Neishabouri, Abdul Malik bin Mohammad bin Ismail (1989), *The History of Thaalabi*, Mohammad Fazaeli (trans.), Tehran: Noghereh Publishin, [In Persian].
- Wang Tao (2007), "Parthia in China: A Re-examination of the Historical Records", in: *The Age of the Parthians: The Idea of Iran*, London, vol. II, 87-104.
- Wei Shou (1974), *Weishu*, Beijing: Zhonghua Shuju.
- Wei Zheng (1973), *Suishu*, j. 83, Beijing: Zhonghua Shuju.
- West, E. W. (1882), "Datistān-ī dīnik", in: *Pahlavi Texts II*, SBE 18, Oxford.
- Xia Nai (1964), "Colophon to the Tomb Epitaph of the Wife Su Liang lady ma", *KG*, no. 9.
- Xinjiang, Rong (2000), "Research on Zoroastrianism in China", *China Archaeology and Art Digest*, iv.1: *Zoroastrianism in China*, 7-13.

Abstract 6

- Xiong, Victor Cunrui (2006), *Emperor Yang of the Sui Dynasty: His Life, Times, and Legacy*, New York: Suny Press.
- Xiong, Victor Cunrui (2016), *Capital Cities and Urban Form in Pre-modern China: Luoyang, 1038 BCE to 938 C (Asian States and Empires)*, New York: Routledge.
- Yaghoubi, Ahmad bin Abi Yaghoub (2003), *The History of Yaghoubi*, Mohammad Ebrahim Ayati (trans.), Tehran: Bongahe Tarjomeh Va Nashre Ketab, [In Persian].
- Yang, Han-Sung et al. (1984), *The Hye Ch'o Diary: Memoir of the Pilgrimage to the Five Regions of India*, Berkeley: University of California Press.

«خوئدوده» در منابع شرق دور؛

سنتی قومی یا دینی؟

حمیدرضا پاشازانوس*

چکیده

اصطلاح «خوئدوده» یکی از مهم‌ترین مفاهیم فقه زرتشتی است که به ازدواج با خویشان نزدیک تعبیر شده است. ازجمله شواهد مربوط به وجود این رسم بین برخی از ایرانیان، متون غیرایرانی به‌ویژه یونانی و رومی هستند که بارها توسط محققان موردکنکاش قرار گرفته‌اند، اما یونانیان و رومیان تنها مللی نبودند که به این نوع از ازدواج بین ایرانیان اشاره کرده‌اند، متون چینی، بودایی، ژاپنی، و کره‌ای نیز در این مورد اطلاعات جالبی دارند. مقاله حاضر بر آن است تا با روش توصیفی-تحلیلی و بررسی تطبیقی شواهد مرتبط در متون شرقی و غربی، سنت خوئدوده را در میان زرتشتیان داخل و خارج ایران شهر بررسی کند. مذاقه در این متون نتایجی را در بر دارد. نخست، آن‌که اطلاعات این متون را می‌توان به دو دسته تقسیم کرد. قسمتی از این اطلاعات گزارش‌هایی را شامل می‌شوند که به این رسم در بین زرتشتیان و دیگر اقوام زرتشتی خارج از ایران می‌پردازند. بخش دیگر مربوط به ایرانیان زرتشتی مهاجر در شرق دور است. کتیبه مقبره ماشی (Mǎ Shì/馬氏) در چانگ‌آن (Cháng'ān/長安) از مهم‌ترین این داده‌هاست که چگونگی این رسم در بین ایرانیان مهاجر در چین را نشان می‌دهد. مدعای نویسنده این است که برطبق این متون، رسم ازدواج با محارم، عملی دینی بوده که تنها متعلق به ایرانیان نبوده است، بلکه در میان بیش‌تر آریایی‌هایی که بر دین زرتشتی بودند رواج داشته است.

کلیدواژه‌ها: ایران باستان، چین، خوئدوده، ماشی، سولی‌انگ.

* استادیار گروه تاریخ، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران، h.pasha@ltr.ui.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۵/۱۰، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۱/۲۷

۱. مقدمه

اصطلاح «خوئیتودات» (xʷaētūuadāθa) در *اوستا* و «خوئدوده» (xwēdōdah) در فارسی میانه همواره بین ایران‌شناسان مورد توجه و بحث‌انگیز بوده است. تلقی عام این است که این اصطلاح به یکی از رسوم مهم ایرانیان از جمله زرتشتیان اشاره دارد که تا پیش از ورود اسلام به ایران به ازدواج بین خویشاوندان نزدیک، معمولاً بین پدر و دختر، مادر و پسر، یا خواهر و برادر اطلاق می‌شد. به تدریج در دوره اسلامی ظاهراً به ازدواج بین فرزندان خواهران و برادران در یک خاندان اشاره داشته است. برای نمونه، هنگامی که آنکتیل دوپرون (Anquetil-Duperron) در اواسط قرن هجدهم از فارس بازدید کرد، به او گفته شد که این اصطلاح به ازدواج با خواهرزاده یا برادرزاده اطلاق می‌شود (Anquetil-Duperron 1771: vol. II: 556, 612). از آن‌جاکه ازدواج بین خویشاوندان و درون‌فامیلی همواره در بین زرتشتی‌ها عملی نیک و ستوده بود و بنابر گفته جیمز دارمستتر (J. Darmesteter)، ازدواج درون خانواده به‌خصوص دخترعمو و پسرعمو عملی بهشتی تلقی می‌شد (Darmesteter 1891: 366-368)، مشخص می‌شود که همواره گونه‌هایی از این نوع ازدواج مورد توجه جامعه زرتشتیان بوده است. ازدواج با خویشان نزدیک همواره از گذشته دور تا به امروز در دید بسیاری از جوامع امری مذموم و نکوهیده بوده است، به همین خاطر از دوره باستان ملل گوناگون که با ایرانیان زرتشتی تماس داشته‌اند، در گزارش‌هایشان بدان اشاره کرده‌اند.

متون شرق دور و آثار کلاسیک یونانی، رومی، ارمنی، و سریانی در کنار منابع دینی یهودی، مسیحی، اسلامی، و بودایی همواره به این رسم واکنش داشته‌اند. مطالعه این روایات به‌خصوص در متون یونانی و رومی همواره مورد توجه محققان بوده است. ادوارد وست (E. W. West) از پیش‌گامان نظریه‌پردازی در این باره بود. مقاله وی در جلد هیجدهم مجموعه *متون مقدس شرق* (*The Sacred Books of the east*) مورد توجه بوده است. در ادامه، ایران‌شناسان شهری در این باره قلم زدند، برای نمونه فریدریک اسپیگل (Friedrich Spiegel)، جوزف ون دن قاین (Joseph van den Gheyn)، دارمستتر، لوئیس گری (Louis H. Gray)، مایکل مورونی (Michael G. Morony)، مری بویس، آنتونیو پاناینو (Antonio Panaino)، ماریا ماتسوخ (Maria Macuch)، الن ویلیامز (Alan V. Williams)، شاول شاکد (Shaul Shaked)، و غیره مهم‌ترین این محققان هستند. در سال‌های اخیر مقالات پرودز اُکتور شروو (Prods Oktor Skjærvø) به‌ویژه نوشته پرمحتوایش «Marriage ii. Next of Kin Marriage in Zoroastrianism» در *دانش‌نامه ایرانیکا* (Skjærvø 2013) و همین‌طور مقاله جاناناتان سیلک (Jonathan Silk) کمک بسیار به درک ماهیت این رسم در منابع

گونگون کرده است (Silk 2008: 433-436). پژوهش‌های فوق عمدتاً مبتنی هستند بر بررسی متون یونانی، رومی، ارمنی، یهودی، مسیحی، پهلوی، اسلامی، و البته تعداد کمی از آن‌ها به بررسی گزارش‌های مورخان چینی و بودایی پرداخته‌اند. نکته مهم در این‌جا این است که پژوهش‌های فوق تأکیدشان بر این بوده که این رسم در جغرافیای ایران و بین برخی از ایرانیان رایج بوده است و به این نکته توجه نداشته‌اند که بررسی تطبیقی منابع شرقی با دیگر منابع معلوم می‌دارد که ازدواج با خویشان نزدیک منحصر به ایران نبوده است، بلکه میان بسیاری از مردمان آریایی‌تبار در آسیای مرکزی و هند نیز رواج داشته است. هم‌چنین به این نکته نیز توجه نشده است که منابع شرقی رسم ازدواج با خویشان نزدیک در بین ایرانیان و آریایی‌تبارها را عملی دینی و سنتی از سنت‌های دینی میان مردمان زرتشتی دانسته‌اند.

از سوی دیگر، علاوه بر گزارش متون شرق دور و بودایی از وجود این رسم در ایران، آسیای مرکزی، و هند، منابعی از نوع کتیبه مقبره ماشی و گزارش نیهون‌شوکی نشان از آن دارند که رسم خونددوده در میان برخی از ایرانی‌تبارها که در چین و ژاپن می‌زیسته و این رسم را پنهان از چشم مردمان آن‌جا انجام می‌داده‌اند، نیز رواج داشته است. کشف مقبره دو زبانه پهلوی – چینی در نزدیکی دروازه غربی خاکی شهر شی‌ان در چین از جمله مواردی است که گویای تأثیر فرهنگ زرتشتی در شرق دور است. علاوه بر اهمیت این مقبره برای مطالعات دین زرتشتی در چین، متن کتیبه این مقبره برای شناخت رسوم زرتشتیان چین نیز حائز اهمیت است. سنگ‌نوشته مقبره ماشی (Mǎ Shì/馬氏)، همسر (Qī/妻) سولیانگ (Sū Liàng/蘇諒)، در چانگ‌آن (Cháng'ān/長安) را در نزدیکی دروازه غربی خاکی شی‌ان کشف کردند. این کشف در شی‌ان به سال ۱۹۵۵ شگفتی بسیاری در محافل علمی آن زمان در میان محققان برانگیخت.

محقق ژاپنی ایتو یوشینوری (Ito Yoshinori) این سنگ‌نوشته دوزبانه را با تعدادی از کتیبه‌های مکشوفه در فارس تطبیق داد و نتایج آن را منتشر کرد. او نشان داد که این کتیبه‌ها با سنگ‌نوشته مقبره ماشی از نظر سبک شبیه هستند و به این نتیجه رسید که خانواده‌های ماشی و سولیانگ تبعیدیان ایرانی – ساسانی به دین زرتشتی معتقد بودند (Aoki 2015: 150). وی هم‌چنین احتمال داد که این خانواده در پی تهاجم اعراب، ابتدا از خراسان به فرارودان و سپس با عبور از مناطقی حوالی سغد به چین در اوایل تانگ مهاجرت کردند (Harmatta 1971: 375-376). با ورود به چین، اجداد سولیانگ به‌عنوان سرباز در «اداره قیمومت آن‌شی» (Ānxīdūhùfǔ/安西都護府) خدمت می‌کردند. این نوع مراکز با عنوان «قیمومت» توسط دربار تانگ در مناطق مرزی پرمناقشه ایجاد می‌شدند تا بتوانند مرزهای امپراتوری را در چهارگوشه آن حفظ کنند

(Twitchett 1979: 203, 205). در مورد این سنگ‌نوشته و چرایی ساخت آن در چین تألیفات دیگری نیز نوشته شدند. ساندرومن و تیلو در اثر خویش محتوای کتیبه را مورد بحث قرار دادند (Sundermann and Thilo 1966: 445-446, 450). هارماتا به انگلیسی در این مورد مقاله نگاشت (Harmatta 1971: 375-376). لیو یینگ‌شنگ، هومباخ، لین میچون، وانگ شی‌پینگو، و رنگ شین‌جیانگ دیگر محققانی هستند که درباره این کتیبه پهلوی و محتوای آن بحث کرده‌اند (Xinjiang 2000: 11; Humbach 1988: 73-76). در زبان فارسی نیز استاد بدرالزمان قریب ترجمه روانی را ارائه دادند که نگارنده از آن بهره برده است (قریب ۱۳۴۵: ۷۴-۷۶). نگارنده، ضمن استفاده از تحقیقات ارزش‌مند فوق، سعی دارد ابتدا پس از دسته‌بندی اطلاعات منابع شرق دور در باب رسم خوندوده، به بررسی چگونگی اجرای این رسم بین زرتشتیان ایرانی و آریایی تبار پردازد و سپس به عنوان یک نمونه به چگونگی زندگی سولیانگ در چانگ‌آن، که دخترش ماشی را به همسری خود برگزیده بود، پردازد. این خود نتایج دیگری نیز در بر دارد که شناخت نحوه تعامل چینی‌ها با این نوع از ازدواج یکی از آن‌هاست.

۲. «خوندوده» در منابع شرق دور

۱.۲ خوندوده در متون چینی

متون چینی هم‌عصر سلسله ساسانی و البته متون بودایی نخستین گزارش‌ها در منابع شرقی را درباره رسم خوندوده به دست می‌دهند. در تاریخ ژوشو (Zhou shu/周書)^۱ که تاریخ سلسله ژو (Zhou dynasty 557-581 a.d) است و در تونگ‌دین (Tongdian)^۲ آمده است: «در ازدواج، آن‌ها هیچ تفاوتی بین طبقه نجیب و پست قائل نیستند، این رسم آن‌ها بدترین سنت‌ها بین بربرها است» (Linghu Defen 1971: vol. 50: 920; Du You 2016: 5256).^۳ در ادامه، در کتاب بی‌شی (Beishi/北史) می‌خوانیم:

در بیش‌تر موارد، بسیاری از آن‌ها خواهران (بزرگ و کوچک) خود را به عنوان همسر یا معشوقه برمی‌گزینند. شکل‌های گوناگونی از ازدواج را برپا می‌دارند. در انتخاب زنان خود به مقام اجتماعی طرف مقابل اهمیت نمی‌دهند. این رسم در میان ملت‌های غربی از چیزهای دیگر ناپسندتر است (Li Yanshou 1974: 3223).^۴

قطعه فوق در وی‌شو (Weishu/魏書) و البته سوئی‌شو (Sui Shu/隋書) نیز آمده است (Wei Zheng 1973: j. 83: 1856). وی‌شو در سال ۵۵۴ م تکمیل شد، اما قسمت‌هایی از آن در طی

«خوئدوده» در منابع شرق دور: سستی قومی یا دینی؟ (حمیدرضا پاشازانوس) ۱۱

قرون از بین رفت. تنها از سال ۱۰۶۱ م بود که برخی از مورخان با انتقال مطالب بی‌ثشی به آن وی‌شو را تکمیل کردند. نویسنده وی‌شو می‌نویسد:

آن‌ها خدای آتش و آسمان را پرستش می‌کنند. خطشان با خطوط سایر کشورها فرق دارد. بسیاری از آن‌ها خواهران (بزرگ و کوچک) خود را به‌عنوان همسر یا معشوقه برمی‌گزینند. در انتخاب زنان خود به مقام اجتماعی طرف مقابل اهمیت نمی‌دهند.^۵ این رسم در میان ملت‌های غربی از چیزهای دیگر ناپسندتر است، دختران زیبا و خوش‌آب‌ورنگ چون به ده‌سالگی می‌رسند، به دربار پادشاه جلب می‌شوند، بعد آن‌ها را به وزرا یا فرمان‌دهی که خدمات انجام داده بودند، می‌بخشند (Wei Shou 1974: j. 102: 2270-2272).^۶

گزارش‌های فوق مهم‌ترین اطلاعات مربوط به رسم خوئدوده است که در متون چینی می‌توان یافت. موارد دیگری که در دیگر منابع کلاسیک چین پیدا می‌شود، تکرار گزارش‌های فوق است. جدا از این متون، برخی از ترجمه‌ها به چینی، تعدادی نوشته‌های بودایی وجود دارند که در ادامه با تطبیق آن‌ها با دیگر منابع مرتبط تلاش می‌شود تا بررسی کاملی از رسم خوئدوده در منابع عصر باستان ارائه شود.

۲.۲ خوئدوده رسمی قومی یا سنتی دینی

پرسی‌شی که با بررسی گزارش‌های متون چینی در مورد ازدواج با خویشان نزدیک به ذهن متبادر می‌گردد این است که آیا این سنت جنبه قومیتی داشته و بین برخی از اقوام در ایران رواج داشته یا این که یک سنت دینی بین زرتشتیان هند و ایرانی تبار بوده است؟ آنچه مشخص است بیش‌تر متون چینی زمانی از این رسم یاد کرده‌اند که در حال توصیف ویژگی‌های دینی ایرانیان بوده‌اند. بررسی این ویژگی‌ها مشخص می‌سازد که این متون درباره دین زرتشتی یا ایرانیان زرتشتی سخن می‌رانده‌اند. برای نمونه، خبر مربوط به ازدواج با خویشان نزدیک در گزارش وی‌شو و بی‌ثشی زمانی روایت می‌شود که راوی در حال توصیف سنن زرتشتیان بوده و آورده است: «آن‌ها (ایرانیان) خدای آتش و آسمان را پرستش می‌کنند... بسیاری از آن‌ها خواهران (بزرگ و کوچک) خود را به‌عنوان همسر یا معشوقه برمی‌گزینند...» (ibid.; Li Yanshou 1974: 3223) یا در سوئی‌شو آمده است: «مردان آن سرزمین می‌توانند خواهر خود را به‌زنی بگیرند» (Wei Zheng 1973: j. 83: 1856). این خبر در قسمتی از سوئی‌شو آمده که نویسنده در حال توصیف ویژگی‌های دین زرتشتی بوده است. دو هوان (Dù Huán/杜環) که حدود سال‌های ۷۵۱-۷۶۲ م می‌زیست، یکی از معدود چینی‌هایی بود که در نبرد تالاس (Battle of Talas/怛羅)

斯戰役) در سال ۷۵۱ م اسیر شد. حوادث سفر و اسارت وی موضوع اثرش، موسوم به جینگ‌شینگ جی (*Jingxing ji/經行記*) است. اگرچه این کتاب مفقود شده، بخش‌هایی از آن را دو یو (Du You/杜佑) در *دانش‌نامه تونگ‌دین* حفظ کرده است. دو هوان که زرتشتیان را با لفظ شون‌شون (Xunxun/尋尋) یاد می‌کند، می‌نویسد: «زرتشتیان میان سایر بربرها منحرف‌ترین مردمان هستند»^۷ (Du You 2016: 5266). این گزارش به‌طور تلویحی از وجود رسم خوندوده بین زرتشتیان سخن می‌گوید. شوان‌زانگ (Xuanzang/陳祿) در اثر خویش موسوم به *دتانگ شی‌یوجی* (*Datang Xiyuji/大唐西域記*) درمورد برخی از ایرانیان می‌نویسد: «در امور مربوط به ازدواج آن‌ها کاملاً با بی‌قیدی تمام رفتار می‌کنند»^۸ (Beal 1906: vol. II, 278). همین‌طور هایچو یا هویی‌چائو (Hyech'o/慧超)، راهب کره‌ای، در اثرش موسوم به *وانگ اوچئون‌چوگگوک جئون* (*Wang ocheonchukguk Jeon/往五天竺國傳*) درباره ملل هو^۹ (Hu/胡) می‌نویسد: «یکی از بدترین رسومشان ازدواج با خویشان نزدیک است، [که اجازه می‌دهد] شخص، مادر و خواهر خویش را به همسری برگزیند. پارسیان نیز مادران خود را به همسری می‌گیرند»^{۱۱} (Yang et al. 54: 1984). گزارش مربوط به خوندوده تنها مربوط به زرتشتیان ایران نیست، بلکه همین مورخان به وجود این رسم در بیرون از مرزهای ایران‌شهر نیز اشاره کرده‌اند. هایچو می‌نویسد: «از کشور تخارستان در کاپیشا^{۱۲}، بامیان، و زابلستان، ده، پنج، سه، یا دو برادر مشترکاً با یک زن ازدواج می‌کنند. آن‌ها مجاز به گرفتن یک زن به‌صورت جداگانه نیستند؛ زیرا می‌ترسند که این عمل اقتصاد داخلی آن‌ها را نابود کند»^{۱۳} (Kuwayama 1992: 24).

متون چینی نیز، علاوه بر زرتشتیان ایران، وجود این رسم بین مردمان بخارا، سغد، و غیره را نیز تأیید می‌کنند. سوئی‌شو در گزارش خود از انگوا (Ānguó/安國) و مقایسه آن با کان‌گوا (Kāng guó/康) می‌نویسد: «آداب و رسوم رایج در انگوا (بخارا) به‌مانند کان‌گوا (سغد) است، اما مردم با خواهران خود ازدواج می‌کنند و مادران و پسران مانند حیوانات رفتار می‌کنند [یعنی مانند حیوانات به‌هم می‌آمیزند] که با [سغدی‌ان] متفاوت است» (Wei Zheng 1973: j. 83: 1849). تونگ‌دین نیز گزارش سوئی‌شو را تکرار می‌کند (Du You 2016: 5239). هایچو، راهب کره‌ای، هم‌چنین «از ازدواج با مادر و خواهر در سغد» گزارش می‌دهد (Yang et al. 1984: 54). متون کلاسیک رومی نیز وجود چنین سستی بین سغدی‌ان را گزارش می‌کنند. برای نمونه، کورتیوس روفوس، در اثرش موسوم به *تاریخ اسکندر*، گزارش می‌دهد که سیسیمیترس (Sisimithres)، فرمان‌دار سغد، دو پسر از مادر خود دارد (Boyce and Grenet 1991: 8; Skjærvø 2013).

«خوئدوده» در منابع شرق دور: سستی قومی یا دینی؟ (حمیدرضا پاشازانوس) ۱۳

متون بودایی نیز به بخارا اشاره دارند و همواره از کشوری هم‌مرز نام می‌برند که با محارم خویش ازدواج می‌کنند (Sastri 1978: 205; Silk 2008: 435). این متون هم‌چنین از خورشیدپرستانی نام می‌برند که در شمال غرب هند می‌زیستند و بر این رسم بودند. در کتاب کارماپراجنپتی (*Karmaprajñapti; Elucidation of the Workings of Karma*) آمده است:

در غرب کسانی هستند که مگا برهمن (Maga-Brahmin) نامیده می‌شوند. آن‌ها می‌گویند: «هیچ گناهی از رفتار منحرفانه و هوس‌آمیز نسبت به مادر، دختر، خواهر، یا دوست، خویشاوند و پیر به وجود نمی‌آید» چرا؟ می‌گویند: زن‌ها مثل برنج پخته هستند: همان‌طور که باید از برنج پخته‌شده لذت برد... .

متن فوق در *ابیهدهارما مها-ویبهاسا* (*Abhidharma Mahāvibhāṣa*) نیز تکرار شده است (Kasugai 1960: 113). اصطلاح مگا برهمن به آفتاب‌پرستان اشاره دارد که در شمال غرب هند می‌زیستند. ارتباط تاریخی بین مگاهای هندی و مغان ایرانی که نسبت خویشاوندی با هندی‌ها دارند، در این‌جا کاملاً مشهود است. از این‌رو بسیاری این طایفه ساکن در هند را زرتشتی می‌دانند (Silk 2008: 439-440). اشاره به سنت خوئدوده بین مغان تنها به متون بودایی محدود نیست، در متون رومی و یونانی بارها به این امر اشاره شده است. به نظر می‌رسد خانتوس لیدیایی (Xanthus of Lydia)^{۱۴} نخستین نویسنده کلاسیکی بود که به این رسم دینی توجه کرده است. وی می‌نویسد: «مجوس با مادران، دختران، و خواهران خویش وصلت می‌کنند» (Kingsley 1995: 179). هرودوت نیز گزارش می‌دهد که کمبوجیه خواهر خود را به همسری گرفت. وی در ادامه می‌نویسد: «پیش‌ازین، به‌هیچ‌وجه برای ایرانیان ازدواج با خواهران خود مرسوم نبود»؛ نکته‌ای که می‌تواند به محدود بودن این رسم بین گروهی خاص از ایرانیان اشاره داشته باشد (Herodotus 1938: 41). کاتولوس (Catullus)^{۱۵} (حدود ۸۴-۵۴ پم) می‌نویسد که مغان ایرانی باید (با ازدواج) از مادر و پسرش متولد شود (Hjerrild 2003: 168)؛ خبری که کورتیوس روفوس در اثرش، موسوم به *تاریخ اسکندر*، آن را تأیید می‌کند و می‌گوید: «در میان [فارس‌ها] رابطه‌داشتن [ازدواج] والدین با فرزندان‌شان درست تلقی می‌شود» (Slotkin 1947: 613). در بزم *فرزندگان*، نوشته آئانیس نوکراتیس، نیز به وجود چنین رسمی بین ایرانیان اشاره شده است (آئانیس ۱۳۸۶: ۲۶-۲۷).

تأثیر رسم خوئدوده در میان پیروان دیگر ادیان ابراهیمی، چون یهودیت و مسیحیت، نیز قابل مشاهده است. در تلمود بابلی، در پرتو آموزه زرتشتی خوئدوده، تفسیری حقوقی از روابط جنسی بین خواهران و برادران انجام شد که برطبق آن زنانی با محارم برای یهودیان ممنوع و

برای غیریهودیان مجاز تلقی می‌شد. در فضای مسیحیت، یوسیپوس قیصریه (Eusebius of Caesarea)^{۱۶} از بردیسان متکلم گنوسی نقل می‌کند که ایرانیان هر جا که می‌رفتند این عمل (خوئدوده) را با خود می‌بردند و همین‌طور کاهنان مجوس هنوز در زمان او این رسم را برپا می‌داشتند (Boyce and Grenet 1991: 256). همان‌طور که انتظار می‌رود، از آنجایی که اعراب نزدیک‌ترین همسایه ایرانیان هستند، همواره به فرهنگ ایرانیان به‌ویژه به ازدواج با خویشان نزدیک توجه نشان می‌دادند. از آنجایی که در دوره اسلامی اصطلاح مجوس برای همه پیروان دین زرتشتی به کار می‌رفت، رسم خوئدوده نیز به عنوان پست‌ترین صفت ایرانیان به حساب می‌آمد. همان‌طور که مورخ قرن سوم هجری، یعقوبی، می‌نویسد: «ایرانیان مادران، خواهران، و دختران را به زنی می‌گرفتند و این کار را پیوند و نیکی با آن‌ها و سبب نزدیکی به خدا می‌دانستند» (یعقوبی ۱۳۸۲: ج ۱، ۲۱۶). ثعالبی می‌نویسد که زرتشت «پیوند با خواهران و دختران را روا شمرد و چنین دلیل آورد که آدم بر او سلام باد، پسران و دختران خود را پیوند داد» (ثعالبی ۱۳۶۸: ۱۶۹). دیگر متون عربی نیز کم‌وبیش به این رسم ایرانیان اشاره کردند. پژوهش گلدر (Gelder) در استخراج این روایات فایده بسیار دارد. وی در پژوهش خویش موفق شده است واکنش اعراب به خوئدوده را در متون ادبی و تاریخی عربی استخراج کند که در نوع خود درخور توجه است (Gelder 2005: 54, 55, 59, 73). اشاره به پاداش عمل «خوئدوده» در متون اسلامی و در متون بودایی نیز تأیید شده است. این متون نیز بر این که خوئدوده عملی دینی و ثواب بوده است تأکید داشتند. برای نمونه، *تات‌وسیدھی* (Tattvasiddhi)، که به سال ۴۱۱ م به چینی ترجمه شد و تنها ترجمه چینی آن حفظ شده است، می‌آورد کسانی که در مناطق مرزی مانند ان‌شی (Anxi/安息)^{۱۷} با محارم خویش ازدواج می‌کنند، این عمل را به‌خاطر سعادت و برکت حاصل از آن انجام می‌دهند (Sastri 1978: 205). همین‌طور شانتاراکشیتا (Śāntarakṣita) در اثرش به رسم ازدواج با خویشان نزدیک بین ایرانیان می‌پردازد (Shastri 1982: 811). همان‌طور که ساتیاسهی (Satyasiddhi) روایت کرده است که ازدواج با خویشان نزدیک «سعادت و برکت» را موجب می‌شده است. متون پهلوی قرن ششم تا دهم میلادی نیز تأیید می‌کنند که چنین روابطی سعادت و برکت می‌آورد. برای نمونه، یک متن حقوقی زرتشتی (روایت/امید/شوهیشتان ۱۳۷۶: ۱۴۵-۱۴۷) متعلق به قرن دهم میلادی می‌نویسد: «عمل خوئدوده با این سه (مادر، خواهر، و دختر) در هر سنی، همواره کامل‌ترین و شایسته‌ترین عمل است. حتی اگر حاصل این عمل هیچ فرزندی را منجر نشود، از ارزش و شایستگی عمل خوئدوده نخواهد کاست» (Hjerrild 2003: 197). خوئدوده و نگارش اوستایی آن «خوئیتودات» (xʷaētūadaθa) در باور زرتشتی فایده معنوی دارد (روایت/امید/شوهیشتان ۱۳۷۶: ۱۴۵-۱۴۷).

«خوئدوده» در منابع شرق دور: سستی قومی یا دینی؟ (حمیدرضا پاشازانوس) ۱۵

این گونه ازدواج‌ها الهام‌گرفته از کیهان زرتشتی و تقوا شمرده می‌شوند (همان: ۱۴۷). در *وندی‌داد*، ادرار گوسفندان، گاوها، و کسانی که با خویشاوندان ازدواج می‌کنند، به‌عنوان اعمال پاکیزه و عاری از فساد تلقی می‌شوند. طبق متون پهلوی، خوئدوده در زمان آفرینش توسط اهورمزدا آغاز شد و بشریت را در طول دوره آمیزش، یعنی زمانی که خیر و شر برای برتری باهم رقابت می‌کنند، به فراشگرد^{۱۸} متصل و هدایت خواهد کرد (Molé 1963: 123). در یسنا، سپتته‌ارمئیتی، دختر اهورمزدا نامیده می‌شود، اما جزئیاتی در مورد این که چگونه اهورمزدا پدر او شد، در هیچ‌جا یافت نمی‌شود. برای نمونه، در بندهشن آمده است که همه موجودات بهشتی توسط اورمزد شکل گرفته‌اند. ازسوی دیگر، اورمزد به‌نوعی هم مادر و هم پدر آفریده‌ها محسوب می‌شود؛ زیرا پرورش مادی‌شان را موجب شده است (Anklesaria 1956: 127). دینکرد و *دادستان* دینی هردو هم‌نظرند که جهان از طریق خوئدوده و بشریت از ازدواج خویشاوندی مشی و مَشیانه آفریده شدند (West 1882: 199-200).

۳. خوئدوده در بین ایرانیان مهاجر در چین

بررسی تطبیقی متون شرق دور با متون کلاسیک غربی نشان داد که نویسندگان متون شرقی، رسم ازدواج با خویشان نزدیک را تنها متعلق به زرتشیان می‌دانستند یا حداقل این رسم را تنها بین مردمان زرتشتی مشاهده کردند. درحالی‌که بسیاری منابع مانند متون چینی از وجود خوئدوده به‌عنوان سستی دینی بین زرتشتیان ایران و دیگر مردمان آریایی تبار یاد می‌کنند، این منابع هم‌چنین از حضور ایرانیانی در چین خبر می‌دهند که به رسم خوئدوده بودند. از آن‌جاکه سلسله تانگ یک دوره بسیار خاص در تاریخ چین بود و امپراتوران این دودمان از روحیه تساهل و تسامح بالا در قبال فرهنگ‌های بیگانه برخوردار بودند، بسیاری از ایرانیان به چین رفتند (Pulleyblank 1991: 424-427). همان‌طور که برخی از زرتشتیانی که به هند رفتند هم‌چنان بر دین خود باقی ماندند، ایرانیان زرتشتی مهاجر به چین نیز بر کیش خویش باقی ماندند. اگرچه هر دو سلسله هان و تانگ به آزادمندی شهره بودند، سلسله هان در بسیاری از اصول خویش مدارا را مجاز نمی‌دانست. به‌عنوان مثال، در ابتدا امپراتور دودمان هان آیین بودا را مهم شمرد، اما به‌سرعت این دین بیگانه را ممنوع کرد؛ زیرا با آموزه‌های کنفوسیوس در تضاد بود. سلسله تانگ نیز در ابتدا بر رویکرد تساهل‌گرایی تأکید داشت. در بین کسان این دودمان تابویی وجود نداشت، البته به شرط آن‌که قانون محترم شمرده می‌شد. از این‌رو بود که آزادمندی و تساهل‌گرایی دودمان تانگ شیفتگان دین و دانش را از چهار گوشه عالم جذب خود کرد. چه از

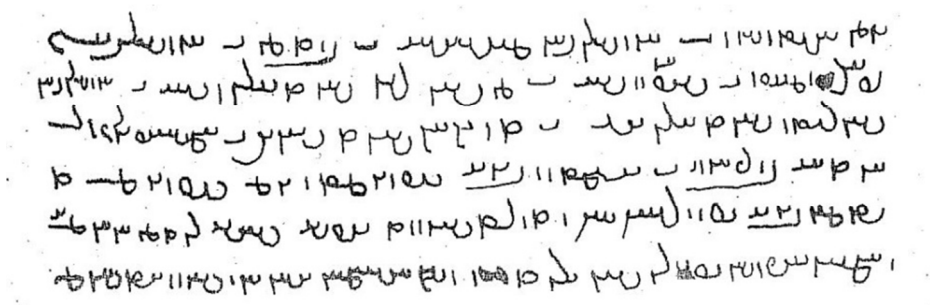
ژاپن در شرق جهان و یا پارس از غرب همه می‌توانستند برای کسب حمایت معنوی و مادی امپراتوران تانگ به چانگ‌آن بیایند.

عصر تانگ به‌عنوان یک دوره طلایی در تاریخ چین در نظر گرفته می‌شود و به‌عنوان دوره تسلط نظامی و سیاسی بی‌سابقه بر قاره آسیا شناخته می‌شود. جامعه اشرافی و مرفه تانگ به‌شدت تحت تأثیر موسیقی و هنرهای خارجی به‌ویژه هنر پارسی بود. به‌تدریج ایرانیان بسیاری به شهرهای چین از جمله چانگ‌آن مهاجرت کردند. حضور ایرانی‌ها در چین به‌تدریج رابطه صلح‌آمیز و سودآور بین ساکنان چینی و ایرانی ایجاد کرد که تعاملات فرهنگی بسیاری نیز در پی داشت. هزاران تاجر و صنعت‌گر خارجی در چانگ‌آن و دیگر شهرهای بزرگ امپراتوری زندگی می‌کردند، درحالی‌که پیروان بودا، زرتشت، مانی، و غیره در معابد خویش طبق آداب و رسوم خود عبادت می‌کردند. هم‌زمان دربار تانگ محل رفت‌وآمد فرستادگان خارجی با تبار ترکی، اویغوری، سغدی، و ایرانی بود. درحالی‌که سال‌های نخستین تأسیس سلسله تانگ با لحظات پایانی شاهنشاهی ساسانی هم‌زمان شده بود، تبادل سفرها بین دو دربار در آن روزهای سخت اهمیت دوچندان یافته بود. محققان در پژوهش‌های خود براساس منابع چینی، به اسامی افرادی که از ایشان در این منابع با عنوان شاه پارس یا بوسی وانگ (Bo Si Wang/波斯王) یاد شده است، برخورد کرده‌اند. در این گزارش‌ها هم‌چنین به رسوم و سنت‌های پارسیان نیز اشاره می‌شود. از جمله برخی از متون چینی به رسم ازدواج با خویشان نزدیک در بین ایرانیان نیز اشاره کرده‌اند. به‌تدریج با ایجاد اصطکاک بین بازرگانان خارجی و بازرگانان چینی در اواخر قرن هشتم میلادی، نارضایتی و سوءظن به بازرگانان مهاجر ساکن در چانگ‌آن افزایش یافت. این امر به تصویب قوانینی در سال ۸۳۶ م منجر شد که به‌موجب آن تماس اجتماعی بین چینی‌ها و خارجی‌ها در چین ممنوع شد (Dulby 1979: 593). هم‌چنین، در سال ۸۴۵ م سیاست‌های باز دربار تانگ درقبال مذاهب و سنت‌های پارسی معکوس شد و همه ادیان خارجی غیرقانونی اعلام شدند.^{۱۹} این اتفاق به تغییر هویت بسیاری از ایرانیان منجر شد، تاحدی که برخی از آن‌ها سنت‌های خویش را نیز پنهان می‌ساختند. یکی از این افراد سولیانگ بود که کتیبه همسرش در چین پیدا شد. او نیز مجبور شد تا شاید برای پرهیز از هر مشکلی با قوانین رایج در چین عصر تانگ خود را سازگار کند. از همین روست که او در سنگ‌نوشته چینی از ماشی با عنوان دختر خود یاد نکرده و تنها او را همسر خویش نامیده است.

باستان‌شناسان سنگ‌نوشته مقبره ماشی، همسر سولیانگ در چانگ‌آن، را در نزدیکی دروازه غربی خاکی شیان در سال ۱۹۵۵ م کشف کردند (شکل ۱ و ۲). این سنگ‌نوشته به دو زبان

«خون‌دوده» در منابع شرق دور: سستی قومی یا دینی؟ (حمیدرضا پاشازانوس) ۱۷

پهلوی و چینی نوشته شده بود و مورد توجه دانشمندان قرار گرفت؛ زیرا مهم‌ترین متن دوزبانه‌ای مکشوفه در چین بود که روابط بین چین و ایران باستان را مستند می‌کرد. در ذیل به ترتیب کتیبه پهلوی و چینی آورده خواهد شد:

۱. این انوشروان شاهزاده خانم ماسیش دختر انوشروان؛
۲. سردار سوار سی زین سی از (خاندان) سورن به سال ۲۴۰ انوشروان؛
۳. یزدگرد سال ۲۶۰ سلسله تانگ و سال پانزده همه پیروزگر؛
۴. خدای بزرگوار سن تن و ماه سپندارم و روز سپندارم (مطابق)؛
۵. ماه جن مین در ۲۶ [سالگی] درگذشت و جایگاه او با هرمزد؛
۶. وامشاسپندان (در) گروتمان جهان برین پاد درود.^{۲۰}

左神策軍散兵馬使蘇諒妻馬氏，己巳生，年廿六，於鹹通十五年甲午歲二月辛卯建廿八日丁巳申時身亡，故記

ماش، همسر سولیانگ فرمانده سواره نظام سپاه چپ در ارتش راه‌برد الهی، در سال جی سی (Jisi/己巳) متولد شد و بیست و شش سال دارد. در پانزدهمین سال شیانتونگ (Xiántong/咸通) در سال جیاوو (Jiǎwǔ/甲午)، در روز شین‌مائو (Xīnmǎo/辛卯) روز جیان (Jiàn/丁) دومین ماه، روز بیست و هشتم، روز دینگ‌سی (Dīngsì/丁巳) در ساعت شن (Shēn/申) درگذشت. به همین خاطر این گزارش نوشته شد.

در متن پهلوی نام صاحب مقبره «ماسیش» ذکر شده که با پدرش در شهر چانگ‌آن می‌زیسته و در ۲۶ سالگی در سال ۸۷۴ م فوت کرده است. هم‌چنین، آمده است: «شاهزاده خانم ماسیش دختر سردار سوار سی زین سی از (خاندان) سورن ...» است. برخی از محققان نیز بر این ادعا هستند که سولیانگ آوانگاری از خاندان سورن است.^{۲۱} فردی که کتیبه را حک کرده،

به‌دستور بازماندگان زرتشتی صاحب قبر برای وی آمرزش طلبیده و بر روان وی در جهان برین درود فرستاده است. درمورد محتوای این کتیبه مطالعات زیادی شده است، تاحدی که در ترجمه این کتیبه مشکل خاصی وجود ندارد (Sundermann and Thilo 1966: 445-446, 450; Harmatta). در سنگ‌نوشته چینی که کوتاه‌تر است، کم‌وبیش متن تکرار شده و البته اشاره‌ای به اهورمزدا و امشاسپندان نشده است. هر دو کتیبه هم‌چنین شواهدی را از ورود دین زرتشتی به چین ارائه داده‌اند که در نوع خود جالب و کم‌نظیر است. ارزش این کشف در مقاله‌ای توسط شیا نای (Xia Nai) در تفسیر کتیبه و بحث درمورد زندگی و حرفه سولی‌انگ مورد تأکید قرار گرفته است (Xia Nai 1964: 9). کتیبه چینی این‌طور آغاز می‌گردد، سولی‌انگ فرمانده سواره نظام سپاه چپ در ارتش راهبرد الهی (Zuō-shéncējūn) شاه‌زادگان، سرداران، و دیگر اشخاص خارجی که به چین می‌رفتند یا به دربار تانگ پناهنده می‌شدند، همواره به لقب شاهانه مفتخر می‌شدند و مانند بسیاری از بازماندگان ساسانی به‌مانند پیروز، نرسه، بهرام، و در این‌جا سولی‌انگ در نزد امپراتور چین وظیفه داشتند تا سرحدات مرزی را برای خدایگان سرزمین میانه حفظ کنند. از این‌روست که سولی‌انگ توسط امپراتور تانگ به لقب «فرمانده سواره‌نظام سپاه چپ در ارتش راهبرد الهی»^{۲۲} مفتخر شد و به‌مانند یک سرباز سرحدات غربی امپراتوری را برای خدایگان خویش حفظ می‌کرد (Xinjiang 2000: 11; Humbach 1988: 73-76).

در ادامه، کتیبه چینی می‌آورد: «ماشی، همسر سولی‌انگ، در سال پانزدهم شیانتونگ [۸۷۴ م] در ۲۶ سالگی درگذشت». نکته جالب در این‌جا این است باین‌که در کتیبه چینی آمده که ماشی (Mǎ Shì/馬氏) همسر (Qī/妻) سولی‌انگ (Sū Liàng/蘇諒) است، اما در سنگ‌نوشته پهلوی «ماسیش دختر سردار سوار سی زین‌سی»، که همان سولی‌انگ است، معرفی شده است. پرسشی که در این‌جا مطرح می‌شود این است که چرا در کتیبه چینی از سولی‌انگ به‌عنوان همسر ماشی یاد شده، ولی در نسخه فارسی میانه، وی دختر سولی‌انگ نامیده شده است؟ ایتو یوشیو، محقق‌ی از ژاپن، بر این باور بود که «محتوای کتیبه احتمالاً درست است و طبق آداب باستانی ایرانی — زرتشتی، ماشی به‌احتمال زیاد دختر و همسر سولی‌انگ است»؛ زیرا چینی‌ها رسم خوندوده را درک نمی‌کردند، در کتیبه چینی تنها از عنوان همسر استفاده شده است. از این منظر هر دو سنگ‌نوشته روایتی صحیح دارند. ماشی یا ماسیش هم دختر و همسر سولی‌انگ بوده و باوجود

«خوئدوده» در منابع شرق دور: سستی قومی یا دینی؟ (حمیدرضا پاشازانوس) ۱۹

گذشت بیش از دویست سال، سولیانگ، از نوادگان خاندان سلطنتی ایران، هم‌چنان عقاید و سنت‌های سرزمین خود را حفظ کرده است، اما چرا سنگ‌نوشته چینی تنها می‌آورد که ماشی همسر سولیانگ است و به این‌که دختر سولیانگ نیز بوده است، اشاره‌ای نمی‌کند؟

شاید مهم‌ترین دلیل آن مذموم‌بودن این رسم در بین چینیان باستان بوده است؛ زیرا در چین عهد تانگ، قانون «ده عمل شنیع» (Shí è/十惡) در بین مردم چین رواج داشت. این قانون، فهرستی ده‌گانه از جرایم تحت قوانین سستی چین را شامل می‌شد. این جرایم به‌شدت در جامعه چین زشت و پلید تلقی می‌شدند. مورد دهم در این فهرست زنا با محارم (nèi luàn/內亂) بود (Xiong 2006: 136). از این‌رو، در جامعه تانگ طبیعی بود که ازدواج پدر و دختر از موارد ده عمل شنیع تلقی شود و عاملان آن مجازات شوند. به همین سبب، خانواده سولیانگ برای پنهان‌کردن این مسئله سنگ‌نوشته‌ای به دو زبان نوشتند و در کتیبه چینی خویشاوندی بین وی و همسرش را پنهان کردند. مورد دیگری که فرضیه فوق را تقویت می‌کند این است که در متن فارسی از اهورمزدا، خدای نور، یاد شده است که نشان می‌دهد آن‌ها هم‌چنان اعتقادات سرزمین مادری خود را حفظ کرده‌اند، ولی در متن چینی به اهورمزدا و مفاهیم دین زرتشتی اشاره‌ای نشده است. عدم ذکر مفاهیم زرتشتی در کتیبه چینی به قانون ممنوعیت پرستش دین‌های خارجی ارتباط داشت.

درحالی‌که امپراتوران تانگ در ابتدا نسبت به مذاهب خارجی تساهل بالایی نشان دادند، اما در زمان امپراتور اوو زونگ (Wuzong/唐武宗) از سلسله تانگ، تقریباً همه ادیان خارجی با فرمان «شکنجه پیروان بودایی در عصر خویی‌چانگ» (Huìchāng huǐ fú/會昌毀佛)، که توسط امپراتور تانگ اوو زونگ در عصر خویی‌چانگ (۸۴۱-۸۴۵ م) اجرا شد، منع شدند. هدف اولیه از این فرمان، پاک‌سازی چین از نفوذ دین بودایی بود، اما در ادامه شامل تمامی دین‌ها و آیین‌های خارجی از قبیل مسیحیت، مانوی، و زرتشتی شد. به این ترتیب، آزار و شکنجه نه‌تنها علیه بودیسم، بلکه نسبت به پیروان سایر ادیان مانند زرتشتی، مسیحیت نسطوری، و مانوی نیز انجام شد. سرکوب دین‌های خارجی در این عصر به نابودی برخی از آن‌ها در چین منجر شد؛ برای مثال، این فرمان به ناپدیدشدن آیین زرتشتی در چین منجر شد (Dien 2007: 426). متون چینی نشان می‌دهند که دین‌های زرتشتی و مسیحیت به‌عنوان اشکال بدعت‌آمیز بودیسم در نظر گرفته می‌شدند و پیروان آن‌ها تحت آزار و شکنجه قرار داشتند (Philip 1998: 123).

به تدریج از هنگام ورود پیروز ساسانی به پایتخت سلسله تانگ، جمعیت اندکی از ایرانیان در چانگ آن گرد آمدند و تحت تأثیر کشور میزبان از بسیاری جهات از آداب و رسوم محلی پیروی می کردند، اما سنت های خویش مانند آیین زرتشتی را که به آن معتقد بودند، حفظ کردند. از همین رو بود که سولیانگ نیز در کتیبه پهلوی از اعتقادات زرتشتی خویش نوشت، اما این کتیبه تنها موردی نیست که در آن می توان رد پای عمل به سنت خوئدوده را در بین ایرانیان مهاجر به شرق دور دید. نمونه های دیگری نیز وجود دارد که این بار می باید برای اطلاع از آن به متون ژاپنی سر زد.

نیهون شوکی (Nihon Shoki/日本書紀)^{۲۳}، که دومین کتاب قدیمی تاریخ کلاسیک ژاپن و شامل کامل ترین سوابق تاریخی موجود از ژاپن است، گزارش می دهد که در سال ۶۶۰ م، زمانی که شخصی پارسی به نام دارا به کشورش بازگشت، همسر خود را در ژاپن ترک کرد و به امپراتور قول داد که دوباره برمی گردد و برای او کار می کند (Aston 1972: 266; Imoto 2002: 58-). دانشمند ژاپنی ایتو گیکیو (Itō Gikyo/伊藤義教) در مقاله خویش با عنوان «ورود زرتشتیان به ژاپن (پهلویکای اول)»^{۲۴} مطرح کرده است که دارا شاه تخارستان بود و به سال ۶۵۴ م همراه با دخترش، که نیهون شوکی از او به عنوان «شاه دخت» (舍衛女) یاد می کند، به ژاپن رفت. کمی بعد به سال ۶۵۹ م دارا، بنابر سنت خوئدوده، با دخترش شاه دخت ازدواج کرد و از او صاحب اولاد شد. گزارش نیهون شوکی که «در سال ۶۶۰ م، دارا به کشورش بازگشت، درحالی که همسر خود را در ژاپن باقی گذاشت» به کمی بعد از ازدواج دارا مربوط است. در ادامه شاه دخت دختری به دنیا می آورد که نامش را «دارای دخت» (Darayduxt(ag)/墮羅女) می نهند (Itō 1979: 60-62). در اثر دیگر به نام مان یُشو (Man'yōshū/万葉集)^{۲۵}، که در قرن هشتم میلادی تدوین نهایی یافته است، دو قطعه شعر به شماره های ۱۶۰ و ۱۶۱ در سوگ امپراتور تمّو (Temmu) وجود دارد که منسوب به همسرش ملکه جیت (Jitō) است. وجود برخی عناصر زرتشتی در این دو قطعه نشان می دهد که آن ها را نمی توان از آن ملکه دانست، بلکه باید آن ها را شاعره ای زرتشتی سروده باشد (رضایی باغبیدی ۱۳۸۶: ۱۰). شاعره شاید دارای دُخت یا مادرش شاه دخت، همسر دارای، بوده باشد (Itō 1986: 9-10).

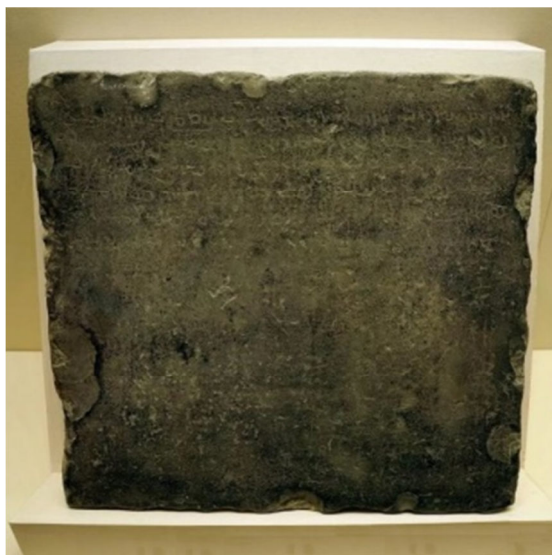
۴. نتیجه گیری

ازدواج با خویشان نزدیک که امروزه آشکارا انحرافی اخلاقی محسوب می شود، در میان برخی از جوامع باستانی مانند ایران و مصر عمل سیاسی و آیینی تلقی می شده است.

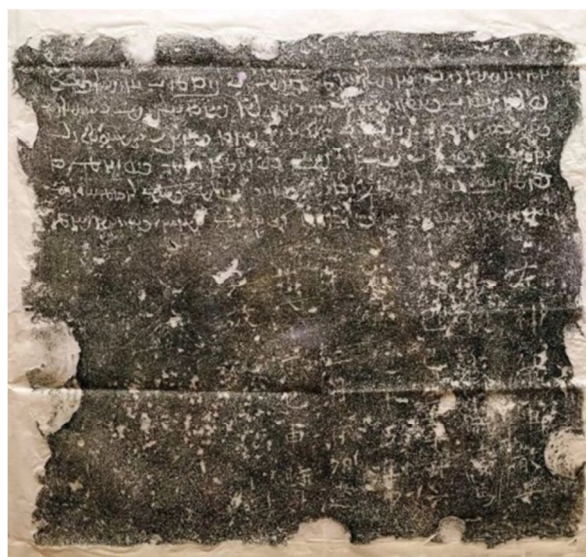
منابع جهان باستان از یونان تا ژاپن از وجود این نوع ازدواج که بین زرتشتی‌ها به «خوئدوده» معروف است، در بین ایرانیان خبر داده‌اند. متون شرق دور، به‌ویژه متون چینی از جمله *وی‌شو*، *بی‌شی*، *ژوشو*، *سوئی‌شو* و *تونگ‌دین*، در گزارش‌های خود به دو شکل از این رسم یاد کرده‌اند. برخی از این متون، مثل *وی‌شو* و *سوئی‌شو*، حین توصیف ویژگی‌های دین زرتشتی از رسم خوئدوده نام می‌برند، اما باقی آن‌ها مانند *جینگ‌شینگ جی* و *وانگ‌اوچئون‌چوگگوک جئون* به‌طور مستقیم از وجود این رسم بین زرتشتی‌ها یاد می‌کنند. همین‌طور، نام ایران در این گزارش‌ها با عنوان بوسی (波斯/Bosi) ذکر شده است که به یک سرزمین زرتشتی اطلاق می‌شد. بنابراین، مورخان شرق دور همواره «خوئدوده» را سستی دینی می‌پنداشتند. به همین خاطر است که علاوه‌بر ایران‌شهر، این متون هم‌چنین، در کنار متون بودایی، از ازدواج با خویشان نزدیک در بین اقوام آریایی‌تباری که خارج از ایران‌شهر می‌زیسته‌اند، یاد کرده‌اند و این رسم را تنها متعلق به ایرانیان زرتشتی نمی‌دانسته‌اند. بنابر مستندات که در این مقاله ارائه شد، می‌توان گفت که سنت خوئدوده به‌عنوان یک سنت دینی بین زرتشتیان در درون و خارج مرزهای ایران‌شهر رواج داشته است.

از جنبه دیگر نیز می‌توان اطلاعات مربوط به رسم خوئدوده در منابع شرق دور را به دو قسمت تقسیم کرد؛ دسته نخست گزارش‌هایی است که در مورد این رسم بین ایرانیان و آریایی‌تباران صحبت کرده‌اند و دسته دوم گزارش‌های مربوط به ایرانیان مهاجر در چین است. کتیبه مقبره ماشی در چانگ‌آن و گزارش مربوط به دارا در *نیهون‌شوکی* دو مورد از عمل به رسم خوئدوده در بین معدود ایرانیانی است که به چین و ژاپن مهاجرت کرده بودند. هردوی این‌ها بر دین زرتشتی بودند و به دلیل مقدس بودن رسم خوئدوده ازدواج با خویشان را برپا داشتند. در کتیبه شاه‌دخت ماسیش از هر مزد و امشاسپندان نام رفته و از سوی دیگر، در *نیهون‌شوکی* گزارش شده که شاه‌دخت دختر — همسر دارای، سستی در سرودن شعر داشته است که محتوای آن آمیخته با عناصر زرتشتی بوده است. این اشارات دلایل دیگری بر تأیید این نکته است که سنت خوئدوده یک سنت دینی بین زرتشتیان بوده است. باید امیدوار بود که تحقیقات بیش‌تر در منابع شرق دور به شناسایی ایرانیان دیگری منجر شود که رسم خوئدوده را در جغرافیای آسیای شرقی محترم می‌داشتند و برای «ثواب و سعادت» بدان عمل می‌کردند.

پیوست‌ها

شکل ۱. سنگ‌نوشته دوزبانه واقع در مقبره ماشی، همسر سولی‌انگ
در حوالی دروازه غربی خاکی شیان کشف شد
(عکس از نویسنده)

شکل ۲. رونوشتی از سنگ‌نوشته فوق که به دو زبان چینی و پهلوی نوشته شده بود.

«خون‌دوده» در منابع شرق دور: سستی قومی یا دینی؟ (حمیدرضا پاشازانوس) ۲۳

پی‌نوشت‌ها

1. Zhoushu (周書).

۲. تونگ‌دین (به معنای «جامع رسوم») دانش‌نامه‌ای است جامع از موضوعات گوناگون که از قدیمی‌ترین دوران تا عصر تانگ را شامل می‌شود. تمرکز اثر بر دوره تانگ است و یک چهارم کتاب به این سلسله پرداخته است. این کتاب توسط دویو (Du You/杜佑) از سال ۷۶۶ تا ۸۰۱ م گردآوری شده است.

3. 婚合亦不擇尊卑, 諸夷之中最爲醜穢.

4. 多以姊妹爲妻妾, 自餘婚合, 亦不擇尊卑, 諸夷之中最爲醜穢矣

۵. البته این قسمت از گزارش مورخ چینی به بررسی تطبیقی با دیگر گزارش‌های متون ایرانی، اسلامی، و رومی نیاز دارد که در برخی از موارد، این منابع نظری متفاوت با منبع چینی در مورد جایگاه اجتماعی زنان در ایران باستان دارند.

6. 俗事火神、天神。文字與胡書異。多以姊妹爲妻妾，自餘婚合，亦不擇尊卑，諸夷之中最爲醜穢矣。百姓女年十歲以上有姿貌者，王收養之，有功勳人即以分賜。

7. 其尋尋蒸報，於諸夷狄中最甚

۸. شوان‌زانگ یا هیوان‌تسانگ (۶۰۲-۶۶۴ م) جهان‌گرد، مترجم، و راهب بودایی اهل چین بوده است. اهم کار وی شرح دین بودایی برای پیروان آن در چین بود.

9. 婚姻雜亂

۱۰. هو (胡) اصطلاحی است که تفاسیر متفاوتی از آن شده است، اما در این جا به مردمان مختلف شمالی و غربی چین که چینی نیستند، اشاره دارد و معمولاً برای مردمان ایرانی، سغدی، ترکی، هندی، و کوشانی استفاده می‌شد.

11. 極惡風俗。婚姻交雜。納母及姊妹爲妻。波斯國亦納母爲妻。

۱۲. کاپیشا (Kāpīśa) یا کابل.

13. 其吐羅國，乃至罽賓國，犯引國，謝國等，兄弟十人五人三人兩人，共娶一妻，不許各娶一婦，恐破家計。

۱۴. خانتوس لیدیایی مورخ یونانی و شهروند لیدیایی بود که هم‌زمان با هرودوت می‌زیست.

۱۵. گایوس والرئوس کاتولوس (Gaius Valerius Catullus) شاعر رومی و از تأثیرگذارترین چکامه‌سرایان تاریخ جهان که در اواخر عصر جمهوری روم می‌زیست.

۱۶. یوسیپوس قیصریه یا اوسیبیوس قیصری (حدود ۲۶۳-۳۳۹ م) اسقف قیصریه در فلسطین بود.

۱۷. اکثر دانشمندان بر این باورند که ان‌شی به اشکانیان اشاره دارد. البته برخی نیز معتقدند که در برخی از دوره‌ها ان‌شی به بخارا اطلاق می‌گردد. مدل آوایی برای ان‌شی در چینی میانه به صورت An-hsi است که احتمالاً حرف‌نگاری از اشکانیان است (Wang Tao 2007: 89).

۱۸. روز رستاخیز یا زمانی که جهان دوباره به همان شکلی می‌شود که اورمزد در ابتدا آن را ساخته بود.
۱۹. برخی از نجای ایرانی‌تبار به‌خاطر حمایت اولین امپراتوران تانگ در چین زندگی می‌کردند، اما این موضوع بعد از شورش آن لوشان (۷۵۵-۷۵۶ م) و خصوصاً با فرمان‌های وزیر لی می (۷۲۲-۷۸۹ م) تغییر کرد که درصدد بود تا حمایت مالی به نجای ایرانی را، که در چانگ‌آن زندگی می‌کردند، متوقف سازد (Compareti 2003: 211; Dulby 1979: 593).

۲۰. برای ترجمه کتیبه پهلوی، بنگرید به مقاله روان‌شاد استاد بدرالزمان قریب (قریب ۱۳۴۵: ۷۴-۷۶).
۲۱. خاندان سورن از قدیم‌ترین خاندان‌های ایران باستان بودند که در دوره اشکانی و ساسانی نقش مهمی در تحولات ایران‌شهر ایفا کردند. قدیم‌ترین اشاره به این دودمان در منابع دوره اشکانی مشاهده شده است (Lukonin 1983: 704). منابع عصر ساسانی نیز بارها به جایگاه مهم این خاندان اشاره کرده‌اند و از فعالیت منسوبان به این دودمان در ایران‌شهر به‌ویژه در خراسان و سیستان سخن رانده‌اند.

۲۲. ارتش راهبرد الهی که در عصر تانگ به‌صورت شن‌سه جون (Shéncè Jūn/神策軍) نوشته می‌شد، یک واحد از ارتش تانگ (۶۱۸-۹۰۷) بود. این واحد که در سال ۷۵۴ م توسط امپراتور شوان‌زونگ (Xuanzong) تأسیس شد (Pan 1997: 160)، در چانگ‌آن مستقر بوده و هسته محافظان امپراتوری را برای حفاظت از امپراتور تشکیل می‌داد (Luo et al. 1998: 481-483). در دوره اوج قدرت امپراتوری تانگ، «ارتش راهبرد الهی» جایگاه ویژه‌ای در حفاظت از امپراتورهای تانگ داشت (Pan 1997: 162-163). از آن‌جاکه در جهان‌بینی سنی چینیان باستان امپراتور جایگاه خداگونه داشت، حفاظت از وی حضور چنین ارتشی را که در جهت راهبرد خدایگان اقدام کند، ضروری می‌یافت (Fairbank 1949: 129; Confucius). (1939: 22-23).

۲۳. این اثر که در سال ۷۲۰ م تحت نظارت ویراستاری شاهزاده تونری (Toneri) به‌پایان رسید، به ملکه گنشو (Genshō) تقدیم شد.

24. Itō, Gikyō (1979), "Zoroastrians' Arrival in Japan (Pahlavica I)", *Orient*, vol. 15, 55-63.

۲۵. مشهور به مجموعه ده هزار برگ، قدیمی‌ترین مجموعه موجود از شعر در ژاپن باستان است. این کتاب مدتی پس از سال ۷۵۹ م در عصر نارا جمع‌آوری شده است.

کتاب‌نامه

آثانیس (۱۳۸۶)، *ایرانیات در کتاب بزم فرزنانگان*، برگردان و یادداشت‌های جلال خالقی مطلق، تهران: مرکز دائرةالمعارف بزرگ اسلامی.

«خوئدوده» در منابع شرق دور: سستی قومی یا دینی؟ (حمیدرضا پاشازانوس) ۲۵

ثعالبی نیشابوری، عبدالملک بن محمد (۱۳۶۸)، *تاریخ ثعالبی*، ترجمه محمد فضائلی، تهران: نقره.
رضایی باغبیدی، حسن (۱۳۸۶)، «ساسانیان و زردشتیان در چین و ژاپن»، در: *مجموعه مقالات سمینار بین‌المللی ایران و اسلام: آرا و اندیشه‌ها*، تهران، مرکز دائرةالمعارف بزرگ اسلامی، ۱-۱۵.
روایت امید/شوهریشتان (۱۳۷۶)، ترجمه زهت صفای اصفهانی، تهران: مرکز.
قریب، بدرالزمان (۱۳۴۵)، «کتابخانه‌ای به خط پهلوی در چین»، *مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران*، س ۱۴، ش ۱، ۷۰-۷۶.
یعقوبی، احمد بن ابی‌یعقوب (۱۳۸۲)، *تاریخ یعقوبی*، ترجمه محمدابراهیم آیتی، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.

- Anklesaria, Behramgore T. (ed. And trans.) (1956), *Bundahišn, As Zand-ākāsīh: Iranian or Greater Bundahišn*, Bombay.
- Anquetil Duperron, Abraham Hyacinthe (1771), *Zend-Avesta: Ouvrage de Zoroastre, Contenant les idées Théologiques, Physiques et Morales de ce Législateur, Les Ceremonies du Culte Religieux ...*, Paris.
- Aoki, Takeshi (2015), "Zoroastrianism in the Far East", in: *The Wiley Blackwell Companion to Zoroastrianism*, Michael Stausberg, Yuhan Sohrab-Dinshaw Vevaina, and Anna Tessmann (eds.), West Sussex: John Wiley & Sons Inc, 147-156.
- Beal, Samuel (1906), *Si-yu-ki: Buddhist Records of the Western World*, vol. ii, London: Kegan Paul, Trench, Trübner & Co. Reprint: New York: Paragon.
- Boyce, Mary and Frantz Grenet (1991), *A History of Zoroastrianism III: Zoroastrians under Macedonians and Roman Rule*, Leiden and Cologne.
- Confucius (1939), *The Chinese Classics: The Shoo King or the Book of Historical Documents (two parts)*, James Legge (trans.), Oxford: Clarendon Press.
- Daffinà, P. (1983), "La Persia sassanide secondo le fonti cinesi", *Rivista degli Studi Orientali*, no. 57, 121-170.
- Darmesteter, James (1891), "Le Hvatvadatha, ou le mariage entre consanguins chez les Parsis", *Revue de L'histoire des Religions*, vol. 24, 366-375.
- Dien, Albert E. (2007), *Six Dynasties Civilization*, New Haven, CT: Yale University Press.
- Du, You (2016), *Tongdian*, Beijing: Zhonghua Shuju.
- Fairbank, J. K. (1942), "Tributary. Trade and China's Relations with the West", *The Far Eastern Quarterly*, vol. 1, no. 2, 129-149.
- Gelder, Geert Jan Van (2005), *Close Relationships: Incest and Inbreeding in Classical Arabic Literature*, London: I. B. Tauris.
- Harmatta, J. (1971), "The Middle Persian-Chinese Bilingual Inscription from Hsian and the Chinese-Sāsānian Relations", *La Persia nel Medioevo*, Rome, 363-376.
- Herodotus (1938), *Histories, with an English Translation*, A. D. Godley (trans.), Cambridge, Mass.: Harvard University Press, London: William Heinemann.

- Hjerrild, Bodil (2003), *Studies in Zoroastrian Family Law: A Comparative Analysis*, CNI Publications 28., Copenhagen: Museum Tusculanum Press/ The Carsten Niebuhr Institute of Near Eastern Studies, University of Copenhagen.
- Humbach, Helmut (1988), "Die Pahlavi-Chinesische Bilingue von Xi'an, in: A Green leaf/ Barg-e sabz, Papers in honour of Professor Jes P. Asmussen", *Acta Iranica*, Leiden, no. 29, 73-82.
- Humbach, Helmut (1998), "Epigraphy i. Old Persian and Middle Iranian epigraphy", *Encyclopedia Iranica*, vol. VIII, Fasc. 5, 478-488.
- Itō, Gikyō, (1979), "Zoroastrians' Arrival in Japan (Pahlavica I)", *Orient*, vol. 15, 55-63.
- Kasugai, Shin'ya (1954), "Gōsesetsuron ni in'yo seraretaru Maga-Baramon ni tsuite", *Indogaku Bukkyogaku Kenkyū*, vol. 3, no. 1, 299-304.
- Kasugai, Shin'ya (1960), "Ancient Iranian religion as it appears in Buddhist texts: its polyandry and religious practices", *Japanese Organizing Committee for the IX I.C.H.R.; Science Council of Japan; International Association for the History of Religions (eds), Proceedings of the IXth International Congress for the History of Religions*, Tokyo: Maruzen, 112-115.
- Kingsley, Peter (1995), "Meetings with Magi: Iranian themes among the Greeks, from Xanthus of Lydia to Plato's Academy", *Journal of the Royal Asiatic Society*, vol. 5, no. 2, 173-209.
- Kuwayama Shōshin (1992), *Echō Ōgotenjikkoku-den Kenkyū 慧超往五天竺國傳研究 [Huichao's Wang Wu-Tianzhuguo zhuan: record of travels in five Indic regions]*, Kyoto: Kyōto Daigaku Jinbun Kagaku Kenkyūjo.
- Lin, Meicun (1995), "Colophon on the Chinese-Pahlavi Bilingual Epitaph Unearthed from a Tomb in Xi'an", *The Serindian Civilisation*, Oriental Publishing House.
- Linghu Defen (1971), *Zhoushu*, j. 50., Beijing: Zhonghua Shuju.
- Liu, Yingsheng (1990), "Further research on Chinese-Pahlavi bilingual epitaph from the Tang dynasty tomb of Lady Ma, wife of Su Liang", vol. KX, no. 3.
- Li Yanshou (1974), *Beishi*, Beijing: Zhonghua shuju.
- Lukonin, V. G. (1983), "Political, Social and Administrative Institutions", in: *Cambridge History of Iran*, Ehsan Yarshater, (eds.), London: Cambridge UP, vol. 3, 681-747.
- Luo, Kun and Zhang Yongshan (1998), "General Military History of China", *Military History of the Tang Dynasty*, vol. 10, Military Science Press.
- Molé, M. (1963), *Culte, mythe et cosmologie dans l'Iran ancien*, Paris.
- Pan, Yihong (1997), *Son of Heaven and Heavenly Qaghan: Sui-Tang China and its Neighbors*, Bellingham, Washington: Ccenter for East Asian Studies, Western Washington University.
- Philip, T. V. (1998), *East of the Euphrates: Early Christianity in Asia*, Delhi: Indian Society for Promoting Christian Knowledge and Christian.
- Pulleyblank, Edwin G. (1991), "Chinese-Iranian Relations, i in pre-Islamic times", in: *Encyclopædia Iranica*, vol. 5, Available at: <<http://www.iranicaonline.org/articles/chinese-iranian-i>>.
- Sastri, N. Aiyaswami (1978), *Satyasiddhi-śāstra of Harivarman*, vol. 2, English Translation, Gaekwad's Oriental Series 165, Baroda: Oriental Institute.

«خوئدوده» در منابع شرق دور: سستی قومی یا دینی؟ (حمیدرضا پاشازانوس) ۲۷

- Shastri, Swami Dwarikadas (1982), *Tattvasaṅgraha of Ācārya Shāntaraṣita: With the Commentary 'Pañjikā' of Shrī Kamalashīla*, Bauddha Bharati Series 2, Varanasi: Bauddha, Bharati.
- Silk, Jonathan A. (2008), "Putative Persian Perversities: Buddhist Condemnations of Zoroastrian Close-Kin Marriage in Context", *Bulletin of SOAS*, vol. 71, no. 3, 433-464.
- Skjærvø, Prods Oktor (2013), "Marriage ii. Next of kin marriage in Zoroastrianism", in: *Encyclopaedia Iranica*, Available at: <http://www.iranicaonline.org/articles/marriage-next-of-kin>.
- Slotkin, J. S. (1947), "On a Possible Lack of Incest Regulations in Old Iran", *American Anthropologist*, vol. 49, no. 4, 612-607.
- Wang Tao (2007), "Parthia in China: A Re-examination of the Historical Records", in: *The Age of the Parthians: The Idea of Iran*, London, vol. II, 87-104.
- Wei Shou (1974), *Weishu*, Beijing: Zhonghua Shuju.
- Wei Zheng (1973), *Suishu*, j. 83, Beijing: Zhonghua Shuju.
- West, E. W. (1882), "Datistān-ī dīnik", in: *Pahlavi Texts II*, SBE 18, Oxford.
- Xia Nai (1964), "Colophon to the Tomb Epitaph of the Wife Su Liang lady ma", *KG*, no. 9.
- Xinjiang, Rong (2000), "Research on Zoroastrianism in China", *China Archaeology and Art Digest*, iv.1: *Zoroastrianism in China*, 7-13.
- Xiong, Victor Cunrui (2006), *Emperor Yang of the Sui Dynasty: His Life, Times, and Legacy*, New York: Suny Press.
- Xiong, Victor Cunrui (2016), *Capital Cities and Urban Form in Pre-modern China: Luoyang, 1038 BCE to 938 C (Asian States and Empires)*, New York: Routledge.
- Yang, Han-Sung et al. (1984), *The Hye Ch'o Diary: Memoir of the Pilgrimage to the Five Regions of India*, Berkeley: University of California Press.

